

A to je ta krásná země...

Destrukce osídlení na území České republiky ve druhé polovině 20. století ve středoevropském kontextu

Karel KUČA

ANOTACE: *Likvidace historické části královského města Mostu kvůli povrchové těžbě hnědého uhlí v letech 1967–1984 je nejznámějším projevem rozsáhlých destrukcí sídelní struktury, která nabyla ve druhé polovině 20. století na území České republiky mimořádných rozměrů. Ještě více sídel zaniklo kvůli zřícení vojenských prostorů, uzavřeného hraničního pásma a etnického vyčištění dříve německojazyčného pohraničí. Další vsi a města ustoupily vodám přehrad. Článek přináší celkovou bilanci těchto škod a pokouší se o jejich srovnání ve středoevropském měřítku.*

1

2

I. Destrukce osídlení na území České republiky

Sídelní struktura každé země či oblasti byla v historii proměnlivá. Obecně sice vykazuje – alespoň ve středoevropských poměrech – značnou stabilitu, ale přirozený kontinuální vývoj je čas od času přerušován ničivou etapou. Plně to platí v případě velkých a dlouhých válečných konfliktů, jakými byly v dávnější minulosti husitské války, války česko-uherské a válka třicetiletá (a v Uhrách zejména turecké výboje a okupace). Samotné násilné zničení vsi však nebývalo hlavním důvodem jejího trvalého zániku. Mnohem důležitější byly ekonomické a společenské podmínky, ovlivněné přirozeně ve velké míře právě těmito konflikty (zejména výrazným poklesem celkového počtu obyvatel). Po válkách 15. století proto zaniklo osídlení v klimaticky méně příznivých oblastech (Dražanská vrchovina, Černokostelecko aj.), což souviselo i s nástupem chladnější klimatické periody. Další vesnice pak zanikaly v důsledku ekonomické aktivity vrchnosti ve vlastní režii (budování rybníků a dvorů). Obdobný vývoj můžeme sledovat i po válce třicetileté.

Zánik sídel od poloviny 19. století do roku 1945

Přibližně ve druhé polovině 18. století u nás začala etapa stabilizace vesnického osídlení, podpořená i dlouhotrvajícím demografickým růstem. Od té doby až do 2. světové války vznikaly desítky a stovky nových sídel, jak v úrodných zemědělských oblastech (raabizační vsi), tak v horách díky nové vlně osidlování výše položených oblastí. Zánik sídel byl v tomto dlouhém období zcela výjimečný. Soustředíme-li se na období od roku 1850, registrujeme pouze dvě desítky zaniklých vesnic, více či městyšů.¹

Ještě předchozímu období náleží zánik vsi Čeladice (u Rajhradu, Židlochovice),² k němuž došlo nedlouho po roce 1830 v důsledku velké povodně. Ves jako komunita však nezanikla, pouze byla postavena na novém místě jižně od Rajhradu. V souvislosti s vodou, totiž s výstavbou prvních přehrad, zanikly také městyš Bítov (1930–1934; Vranov nad Dyjí) a ves Kníničky (1940). Také obě tato sídla byla nově vybudována ve vyvýšené poloze. To platí rovněž o Malém Vřeštově (Dvůr Králové nad Labem) v důsledku

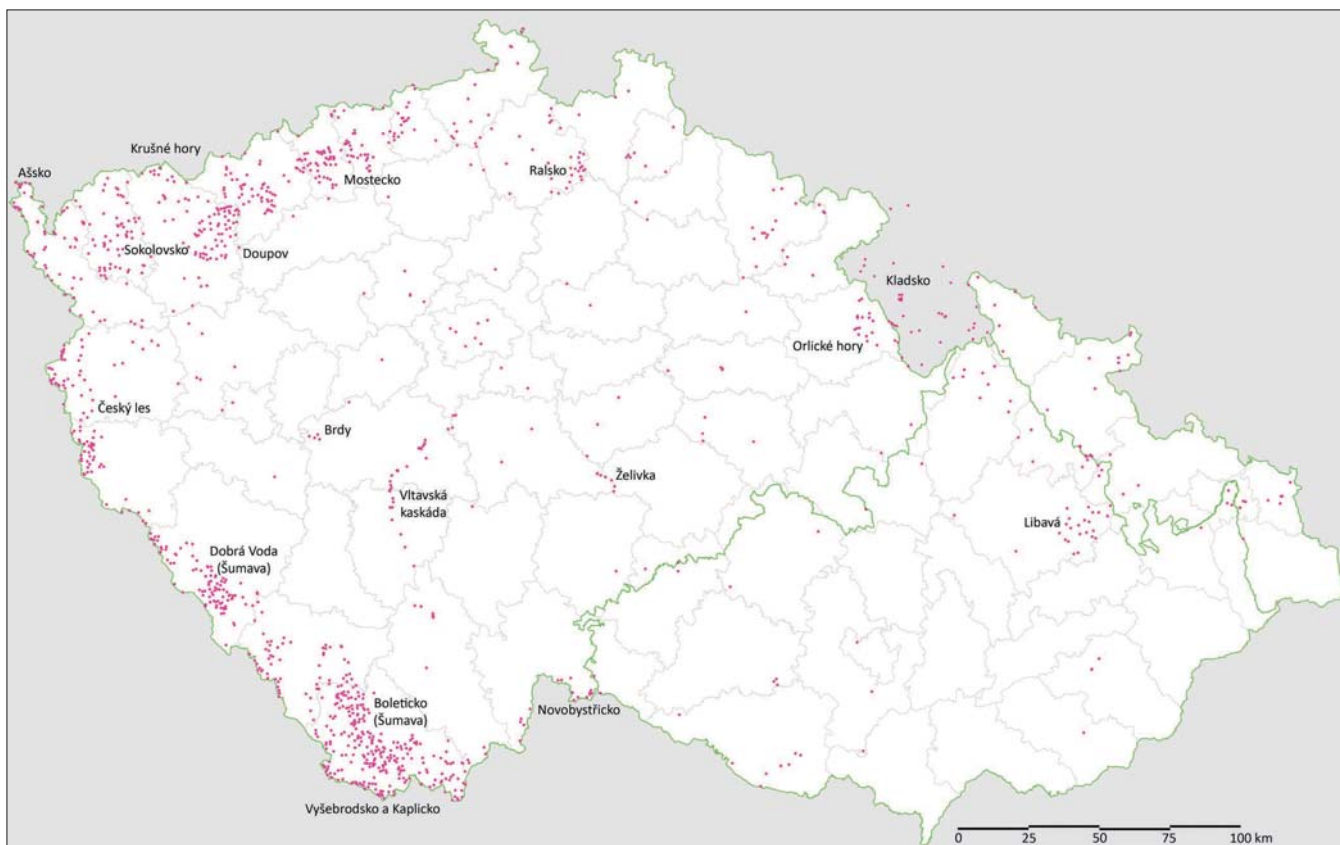
Obr. 1. Severočeská hnědouhelná pánev. Povrchovou těžbou zcela změněná krajina nedaleko od zaniklých Libkovic. Foto: Karel Kuča, 2005.

Obr. 2. Bývalý vojenský útvar Brdy. Prostor zaniklé vsi Padrti pod hrází Dolejšího Padrtického rybníka. Foto: Karel Kuča, 2015.

■ Poznámky

1 Bilance sídelního vývoje nemůže vystačit se sídly, která byla administrativně evidována jako obce (sídla obcí) či osady, ale musí počítat se všemi historickými sídelními útvary s vlastní identitou – řada reálných vsí či vícek totiž byla evidována pouze jako místní části osad. V tomto pojednání se proto pracuje s pojmem „historická osada“ (město, městyš, ves, víska), jak je definován v retrospektivním geografickém informačním systému CZ_RETRO (<https://geoportal.npu.cz/webappbuilder/apps/38/>), cit. 22. 3. 2016. Analogický přístup je volen také u sledování zahraničních situací.

2 Pro upřesnění lokalizace je užitá příslušnost k soudnímu okresu v roce 1938.

3

obnovy a zvětšení rybníka. Pouze zaplavené *Rybníky* (Zlín) obnoveny nebyly a obyvatelé se přestěhovali do okolních vsí.

Industriální rozvoj spojený s budováním velkých průmyslových komplexů se v některých centrech projevoval již od konce 19. a počátku 20. století. Ustoupily mu vsi *Újezd pod Kladnem* (Kladno), *Karlova Hut'* (Beroun), obě nahrazené novou výstavbou nedaleko původní lokality, a dělnická kolonie *Karlov u Skvrňan* (Plzeň). Těžba hnědého uhlí v Podkrusnohoří se sice dlouho odvíjela hlubinným způsobem a sídelní síť oblasti dosud neovlivňovala, nicméně již v letech 1907–1912 došlo k úplné likvidaci vsi *Zabrušan* (Duchcov). Byl to úplně první případ zániku vsi kvůli těžbě uhlí u nás. Nová ves byla postavena v severovýchodním sousedství a její dominantou se stala přesná kopie zbořeného barokního kostela.

Rakousko-uherská armáda se obešla bez velkých vojenských prostorů, nicméně pro potřeby nového vojenského tábora v Milovicích, zřízeného v roce 1904, byl první menší areál zřízen. V roce 1905 čítala zdejší posádka 2 000 osob, později 5 000, ve 20. letech 20. století až 20 000. Vojenský prostor severně od vsi byl zřízen na ploše 34,65 km², mezi Milovicemi, Benáteckou Vruticí, Jiřicemi, Kbelem, Brodci, Luštěnicemi, Struhami, Lipníkem, Vanovicemi,

Straky a Zbožčkem. Uvnitř tohoto pásma ležící farní ves *Mladá* byla vysídlena a včetně kostela roku 1910 zbořena.³ Její jméno bylo přeneseno na vojenský areál v sousedství Milovic. Československá armáda si po roce 1926 zřídila velký vojenský prostor v *Brdech*, ale výhradně v neosídleném zalesněném území. Totéž platí o vojenském prostoru *Dědice* (později Březina) na Dražanské vrchovině (1935), stejně jako o vojenském táboře v *Kuřívodích* (později Ralsko).

Omezený počet – obvykle menších – sídel zanikl opuštěním kvůli nepříznivým podmínkám: *Polomec* (Opava, roku 1904), *Hohenstock* (Hartmanice), *Leturnhütte* (Hartmanice), *Lohhäuser* (Tachov), *Streblův Dvůr* (Hartmanice), *U Nového Mostu* (Mimoň). Dělnická kolonie *Lo-my* (Horní Benešov) zanikla v důsledku ukončení těžby břidlice. Specifický případ představovalo někdejší městečko *Podhradí* pod hradem Zvíkovem. To bylo vysídlováno v průběhu 19. století Schwarzenberky, kteří nechtěli být rušeni jeho obyvateli využívajícími jedinou přístupovou cestu procházející hradem. Před rokem 1852 dali proto dále od hradu vybudovat ves *Karlov* (nyní Zvíkovské Podhradí). Likvidace starého Podhradí byla dovršena roku 1897. Až dlouho po opuštění bylo Podhradí v roce 1960 zatopeno Orlickou přehradou.

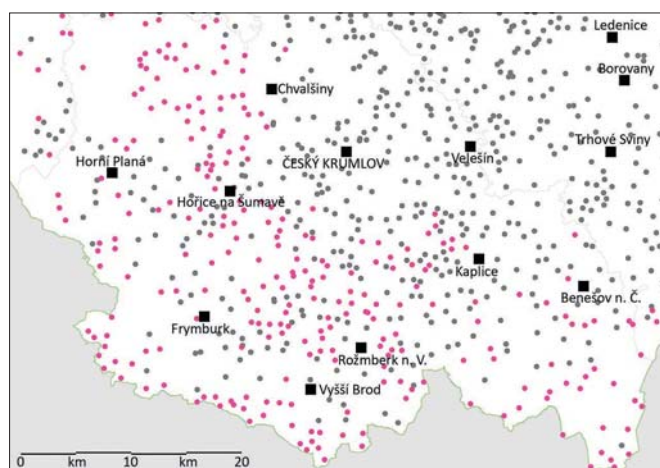
Poznámka k mapovým podkladům: Všechny mapy jsou zpracovány stejnou metodikou a – s výjimkou celorepublikového a celoevropského přehledu – ve stejné podrobnosti (nad topografickými mapami v měřítku 1:100 000). Zachycují všechna města, městyse, vsi a vsky, což dává názorný obraz o hustotě osídlení. Existující jsou vyznačena šedými (města černými) body, zničená body fialovými. Všechny mapy zpracoval Karel Kuča, 2016.

Obr. 3. Mapa České republiky s hranicemi Čech, Moravy a Slezska a zakreslením všech sídel zaniklých po roce 1945 (včetně zhruba 20 sídel zaniklých v období 1850–1945).

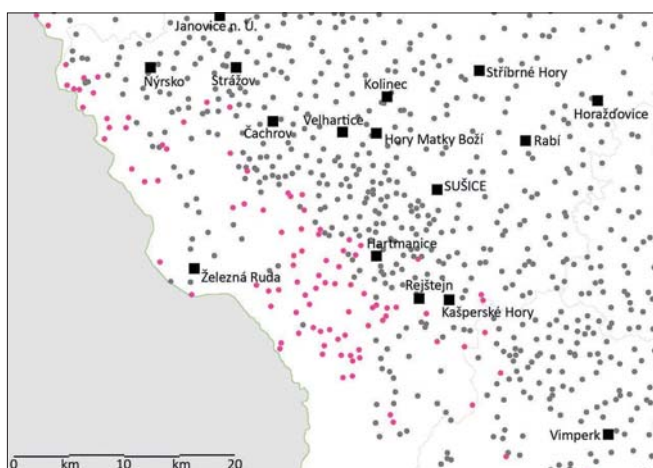
Zatímco 1. světová válka se našemu území zcela vyhnula, druhý světový konflikt již některá místa a oblasti citelně zasáhl. Nejtragičtější etapa likvidace sídel je tak spojena s obdobím nacistické okupace. Jako odplata za atentát na Reinharda Heydricha byly 10. 6. 1942 vyhlazeny a vyraženy *Lidice* a 24. 6. 1942 *Ležáky*. Jako trest za podporu partyzánů stihl stejný osud ještě 5. 5. 1945 *Javoříčko*. Dvě z těchto vsí byly po roce 1945 vybudovány znovu v sousedství, pouze *Ležáky* zůstaly výhradně pietním

■ Poznámky

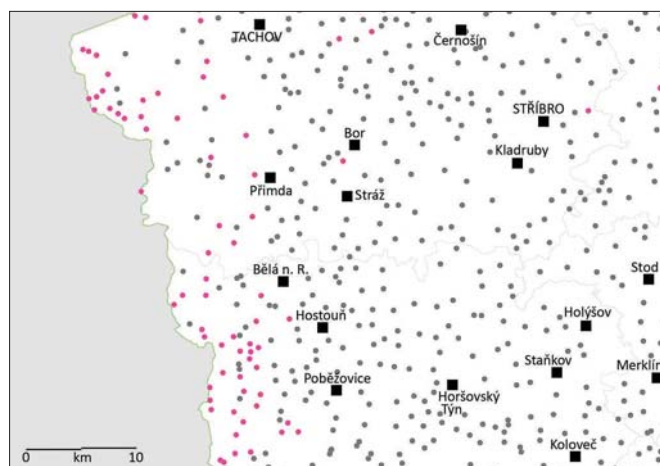
³ Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 3. díl (Kolín–Ml)*, Praha 1998, s. 919.

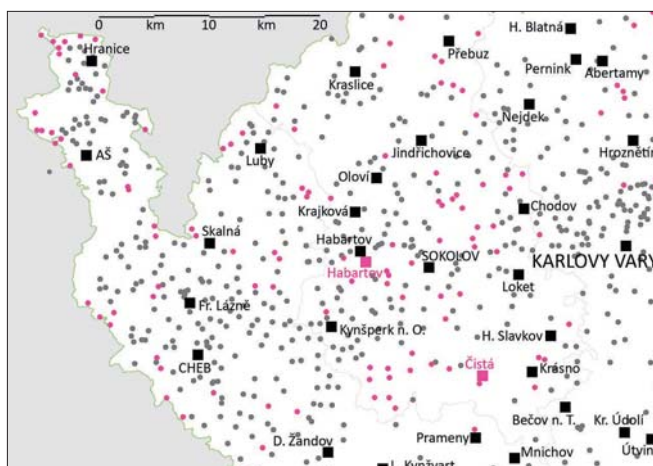
4

5

6

7

Obr. 4. Zničená sídla v jižních Čechách. Mezi Horní Planou, Chvalšínami a Horicemi na Šumavě jde o vojenský prostor Boletice, ale ještě mnohem více vsí zaniklo odsunem německojazyčného obyvatelstva, a to nejen z vlastního pohraničí, ale i z relativně vnitrozemské, ovšem značně hornaté oblasti mezi Frymburkem a Kaplicí.

Obr. 5. Zničená sídla na centrální Šumavě. Největší koncentrace je v bývalém vojenském újezdu Dobrá Voda mezi Hartmanicemi a Železnou Rudou, zbytek připadá na uzavřené hraniční pásmo. V důsledku vysoké horské polohy a řídkosti osídlení na Šumavě není počet zaniklých vsí tak vysoký jako v jiných oblastech. České osídlení zde mimoto vždy sahalo do poměrně vysokých poloh.

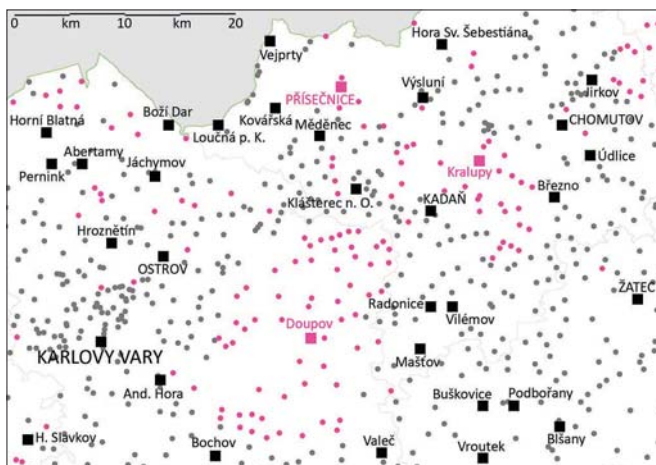
Obr. 6. Zničená sídla v Českém lese. Zánik postihl rozsáhlou oblast hraničního pásma, zatímco v níže položených oblastech, byť byly také převážně německojazyčné, byl zánik vsí výjimkou.

Obr. 7. Zničená sídla v nejzápadnějších Čechách. V rámci celého mapového výřezu existovalo výhradně německojazyčné osídlení. V oblasti mezi Habartovem a Chodovem jde o sídla zaniklá povrchovou těžbou uhlí v Sokolovské pánvi. Oblast okolo Čisté a západně od tohoto města dopltila na existenci – byť krátkodobou – vojenského újezdu Prameny. Na Chebsku a Ašsku jde o vsi zaniklé v důsledku uzavřeného hraničního pásma, zatímco v Krušných horách o nedostředně horské vsi, převážně ve velmi vysoké nadmořské výšce.

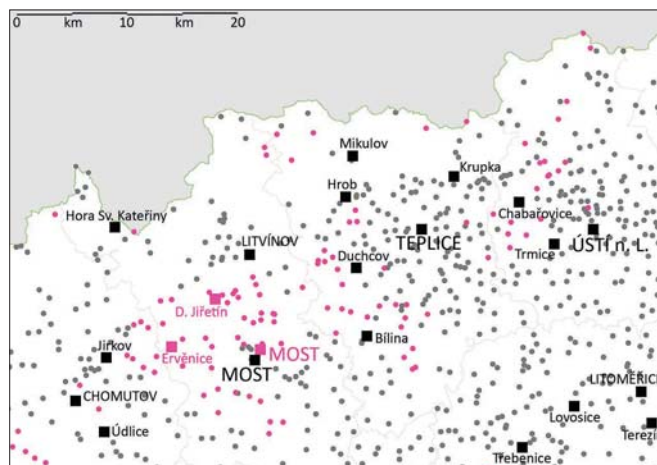
místem. Mnohem méně známým případem jsou jihočeské Leskovice, vypálené a vyvražděné 5.–6. 5. 1945 jako odplata za to, že se jejich obyvatelé pokusili překazit ústup jednotek německé armády. Ves byla po válce obnovena, zbytek návsi se čtyřmi usedlostmi zachován, zatímco nová výstavba se soustředila kolem tří nových ulic. Dopad na redukci sídelní sítě nemělo ani vysídlení 33 obcí *Drahanské vrchoviny* v letech 1941–1945 a 73 obcí se 180 osadami na *Neveklovsku* v letech 1942–1944 kvůli zřízení německých výcvikových prostorů a germanizaci těchto oblastí. V průběhu války postihla řadu měst spojenecká bombardování a k největším škodám došlo při postupu fronty na jaře 1945. Prakticky zcela zničena byla města Osoblaha a Přimda, z velké části Fulnek, Moravský Beroun, Opava a další, značné škody byly i v jiných městech včetně Prahy a Brna. Ve srovnání s tím, jak přechod fronty postihl území Polska, Ukrajiny, Běloruska, Ruska i samotného Německa a dalších zemí, to však byly v souhrnu škody nesrovnatelně menší. Mimoto žádné z postižených sídel v důsledku válečného poškození či zničení nezaniklo.

Zánik sídel po roce 1945

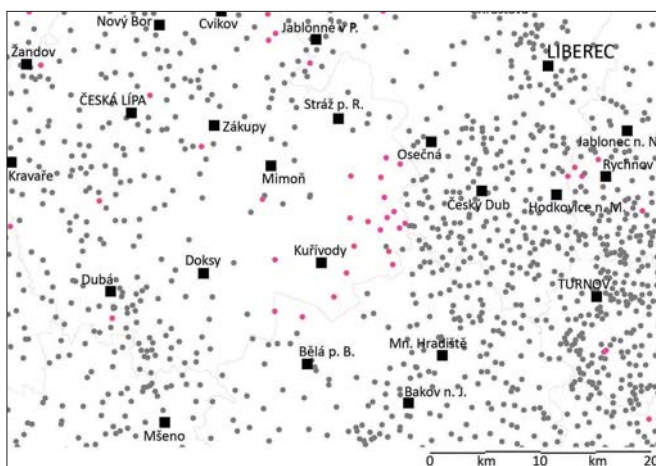
Přesto je celkový historický kontext 2. světové války i událostí, které jí těsně předcházely (Mnichovská dohoda) klíčem k pochopení následného vývoje, který měl mimořádně závažné důsledky nejen pro sídelní strukturu českých zemí, ale i pro politický, společenský a hospodářský život. Hned v roce 1945 začalo a během několika málo let bylo dovršeno vysídlení německojazyčného obyvatelstva z Čech, Moravy i Slezska. Vedle omezeného počtu tzv. národních hostů (příslušných až za války) šlo převážně o obyvatelstvo dlouhodobě usedlé, v pohraničních oblastech již od středověku. Charakter země se tak zcela změnil. Počet obyvatel českých zemí poklesl o přibližně 2,6 milionu a prakticky celé pohraničí se téměř vylidnilo. Znázorňování velkých podniků (a také veškerého majetku zrádců a kolaborantů) v roce 1945 znamenalo radikální zásah do vlastnických práv, opět s mimořádně silným dopadem na vysídlené oblasti. Komunistický převrat v roce 1948 pak uvrhl tehdejší Československo definitivně do sovětské mocenské zóny. Znázorňování výrobních prostředků zbavilo komunistickou stranu jakýchkoli ohledů na majetková práva a umožnilo jí reali-

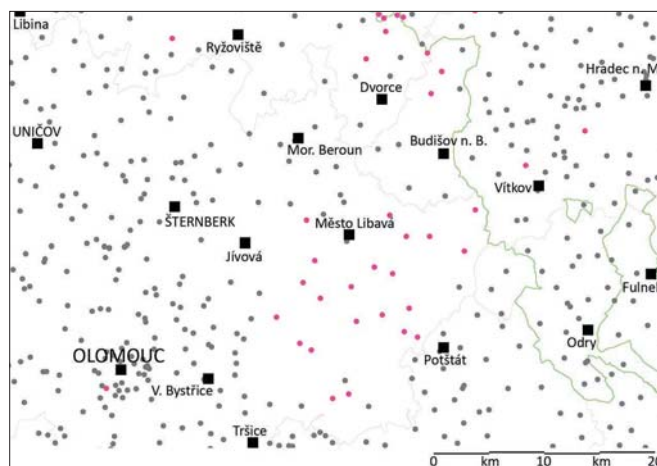
8

9

10

11

Obr. 8. Zničená sídla v Doupovských horách a na Chomutovsku. Nejvíce zaniklých sídel včetně okresního města Doupova je soustředěno ve vojenském újezdu Hradiště. Mezi Kadaní a Chomutovem se zřetelně rýsuje pánevní oblast povrchové těžby uhlí, již ustoupilo i město Kralupy u Chomutova. V pohraničním pásmu Krušných hor jde o nedosídlené horské vsi. Výjimkou je město Přísečnice s okolím, zatopené stejnojmennou přehradou.

Obr. 9. Zničená sídla na Mostecku a Chabařovicku. Území mezi Jirkovem, Hrobem a Bilinou je největší oblastí povrchové těžby uhlí u nás. Kromě historické části Mostu jí ustoupila i města Ervénice a Dolní Jiřetín. Rovněž na Chabařovicku jde o sídla zničená těžbou. Další sídla však zanikla kvůli zřízení popelkovišť, mohutné Radovesické výsypky (jihovýchodně od Biliny) či tepelných elektráren či rafinerie v Záluží. Také zde doplňují celkový obraz nedosídlené vesnice v Krušných horách.

Obr. 10. Zničená sídla v oblasti Ralska a širšího okolí. Zatímco jižně od linie Mšeno – Bělá pod Bezdězem – Český Dub – Hodkovice nad Mobelkou bylo vždy české osídlení, charakterizované velmi hustou kumulací drobných vsí, zbytek území v mapovém výřezu byl německojazyčný. Mapa jasně ukazuje diametrální rozdíl v hustotě osídlení v oblasti Kokořinska (Dubá) a Českolipska oproti oblasti Ralska okolo Kuřívod. Jen díky tomu je počet zaniklých sídel v tomto velkém bývalém vojenském prostoru relativně malý.

Obr. 11. Zničená sídla v oblasti Nížkého Jeseníku. Jasně se vyznačuje vojenský újezd Libavá v Oderských vrších mezi Městem Libavá, Potštátem a Velkou Bystřicí. Zaniklé vsi severně od Dvorců spadají převážně na vrub přehrady Slezská Harta.

zovat zcela bezprecedentní zásahy, i pokud jde o sídelní strukturu celých rozsáhlých oblastí.

Zatímco do úrodnějších či průmyslových oblastí vysídleného pohraničí přicházeli noví čeští obyvatelé (včetně reemigrantů) již od roku 1945, některé horské vysídlené oblasti (v rozsahu celých okresů) byly jednak z hlediska životních podmínek neatraktivní, jednak byly ještě před komunistickým převratem přiděleny armádě jako tzv. vojenské tábory. Hned v roce 1946 byly zřízeny v *Boleticích* na Šumavě, *Ralsku* (Kuřívoděch), *Libavě* v Oderských vrších a *Pramenech* ve Slavkovském lese. Dosídlování těchto území tak bylo vyloučeno nebo značně omezeno. V roce 1950 z nich byly zřízeny uzavřené vojenské újezdy (Prameny existovaly jen do roku 1954) a totéž se samozřejmě týkalo meziválečných vojenských táborů *Brdy* (1950) a *Březina* (1951). V roce 1952 následovalo zří-

zení malého vojenského újezdu *Panenská* v Krušných horách v okolí Tisé (zrušen již roku 1957) a naopak velkého újezdu *Dobrá Voda* na Šumavě. V témže roce byly rozšířeny vojenské újezdy *Ralsko*, *Boletice*, *Mladá*, *Libavá* a *Brdy* (teprve tehdy do něj připadlo několik vesnic). V roce 1953 vznikl jako poslední vojenský újezd *Hradiště* v Doupovských horách. Kromě některých vesnic v okrajových částech (a Města Libavé) byla všechna sídla ve vojenských újezdech během krátké doby srovnána se zemí v rámci vojenského výcviku. Příznačná je situace vojenského újezdu *Prameny*, který existoval pouze v letech 1950–1954, přesto tam byla většina sídel zničena. Vojenské újezdy byly zřizovány ve všech zemích sovětského bloku, ale bývaly spíše menší a v řídce osídlených (často lesních) oblastech. Nikde nezabíraly a nezabírají tak velkou část území jako v českých zemích⁴ a nikde jim nepadl za oběť tak vysoký

■ Poznámky

⁴ To platí i po větší či menší redukci území našich vojenských újezdů od 1. 1. 2016 včetně zrušení VÚ Brdy; již v roce 1991 byly zrušeny VÚ Ralsko, Mladá a Dobrá Voda.

12a

12b

13

počet sídel – včetně měst jako Doupov nebo Čistá – a samozřejmě i jednotlivých památek. Je zřejmé, že v demokratickém státě by něco takového bylo vyloučené, neboť výkup majetku by dosáhl astronomických částek. Bylo by to dokonce značně omezené i v podmínkách totalitního režimu, pokud by šlo o oblasti osídlené. Vzhledem k existenci dalších vojenských prostorů na Slovensku (viz dále) lze socialistické Československo charakterizovat jako vysoce militarizovaný stát a pevnou baštu sovětského bloku na jeho západní hranici.⁵

Ostře střežená „západní“ hranice se stala dalším faktorem, který radikálně proměnil podobu celých rozsáhlých oblastí. Velké vojenské prostory byly sice převážně situovány do pohraničí, až na výjimky však nikoli na dotyk se státní hranicí. Protože i území podél hranic bývalo přirozeně německojazyčné, bylo po roce 1945 – zvláště v horských oblastech – téměř liduprázdné. Podél celé hranice se Spolkovou republikou Německo a také s Rakouskem byly proto zbořeny stovky vyliďněných vesnic a zřízeno zde – několikrát rozšířené – uzavřené hranič-

ní pásmo. Vesnice byly zbořeny jednak proto, že znovu osídleny být nesměly, ale také proto, aby se nemohly stát úkrytem pro osoby snažící se o nelegální překročení hranic. Podobně však dopadla i řada českých oblastí na hranici s Německou demokratickou republikou v Krušných horách a s Polskou lidovou republikou v Orlických horách a jednotlivě i jinde (zde všude také hraniční zóny existovaly, ale jen krátce), kde hlavním důvodem zániku sídel bylo opouštění (či nedosídlení) horských i dalších odlehlých poloh. Naopak na hranici Moravy s Rakouskem k destrukci sídel téměř nedošlo. Jednak byly zdejší – vesměs velké – vesnice úspěšně dosídleny, jednak jde o zemědělsky úrodnější oblast. Krajina je zde mimoto obvykle plošší, otevřená a dobře přehledná, takže ostraha státní hranice zde byla snazší než v šumavských horách.

Vojenské prostory a uzavřená hraniční pásma mají dohromady zdaleka největší podíl na celkovém počtu sídel zaniklých u nás po roce 1945 (k tomu je nutné připočítat i sídla zbořená či opuštěná jinde v pohraničí – a nejen

Obr. 12a, 12b. Vojenský újezd Hradiště, ortofoto historického okresního města Doupov z roku 1950 a ortofoto současné podoby místa.

Obr. 13. Vojenský újezd Hradiště. Prostor náměstí zbořeného okresního města Doupov. Foto: Karel Kuča, 2007.

tam). S výjimkou některých částí vojenských újezdů, intenzivně využívaných pro vojenský výcvik, se tato území vyznačují tím, že sídelní struktura zde sice zanikla na povrchu, ale z převážné části se uchovala jako archeologické dědictví.

Teprve druhý největší podíl v likvidaci sídel připadá na povrchovou těžbu hnědého uhlí a související industriální činnosti. Jde o dvě koncentrované oblasti v severozápadních Čechách: mosteckou (táhnoucí se od Chabařovic přes Duchcov a Most k Chomutovu) a sokolovskou (od Chlumu Svaté Maří po Novou Roli). Shodou okolností jde rovněž o dříve německojazyčné pohraničí (jazykovou jednotu přitom zejména na Mostecku narušovaly od konce 19. století početné české hornické a dělnické menšiny). Likvidace sídel zde tedy byla podobně snadná jako v ostatních vysídlených územích. Lze nicméně předpokládat, že k prosazení těžby by zde – v podmínkách totalitního režimu – došlo v každém případě. Povrchový způsob těžby se zde sice začal prosazovat již před rokem 1945, ale teprve za komunistické vlády zasáhl celé souvislé oblasti. Třebaže většina zdejších sídel zanikla vytěžením, některá ustoupila industriálním areálům (Žáluží, Vřesová). Jiná se naopak ocitla pod navážkou hlušiny – nejznámější jsou vesnice zaspané rozsáhlou Radovesickou výsypkou – či popílku.

Je přirozeně obtížné odhadovat, jak by se zdejší vývoj odvíjel v demokratických podmínkách, zdá se však, že míra destrukce by nemohla být tak velká, protože například likvidace Mostu by musela být ekonomicky nereálná. V případě obou pánví nejde zdaleka jen o likvidaci sídelní struktury na rozsáhlém území, ale také o totální zničení celé kulturní krajiny – a krajiny vůbec. Důlní činnost i následné rekultivace zcela proměnily (a stále proměňují) celý reliéf krajiny, její geomorfologii, systém vodních toků, prostě vše. Krajina, která zde vzniká, nemá s tou původní téměř nic společného, je zcela nová. K obrazu zničeného prostředí patří přirozeně také rozsáhlá panelová sídliště

■ Poznámky

5 O vojenských újezdech podrobněji v druhém článku Karla Kuči v tomto čísle ZPP *Odtajněná reliktní kulturní krajina vojenských újezdů*.

14a

14b

15

Obr. 14a, 14b. Ortofoto Mostu z roku 1950 a ze současnosti.

Obr. 15. Severočeská hnědouhelná pánev. Obří povrchový důl poblíž zničených Tušimic. Foto Karel Kuča, 2005.

a velké komplexy elektráren i průmyslových závodů (rafinerie aj.).

Dopady na osídlení může mít přirozeně také hlubinná těžba černého uhlí. Projevuje se poklesy půdy v poddolovaných územích. V České republice to postihlo zejména Karvinsko, především vlastní někdejší město Karvinou (nynější Doly) a přilehlou Solcu (obě v rámci nynějšího statutárního města Karviná), částečně i další lokality jako Orlová, Lazy, Lázně Darkov aj. V mapě zaniklých sídel se to příliš výrazně neprojevuje, protože jen výjimečně zaniklo celé sídlo.

V celkové bilanci zničených sídel nemůžeme opomenout ani několik vesnic zbořených až na přelomu 80. a 90. let 20. století kvůli výstavbě a ochrannému pásmu jaderných elektráren *Dukovany* a *Temelín*.

Výrazně méně sídel zaniklo zatopením přehradami. Většina přehrad má na svědomí jednu nebo několik zatopených vesnic. Řadu jich zaplavila přehrada Nechanice na Ohři, čímž se

Celkový součet sídel zaniklých u nás po roce 1945 činí podle detailního průzkumu provedeného v rámci retrospektivní geografické databáze a geografického informačního systému CZ_RETRO⁶ zhruba 1 170, což představuje přibližně 5,4 % všech sídel. To je neobyčejně vysoké číslo. Zahrnuje přitom pouze zcela zničená sídla. K nim musíme připočíst více než 400 vesnic, které se dochovaly jen v torzálním stavu (zhruba s méně než pětinou domů oproti stavu před poškozením). Ani toto číslo přitom neobsahuje případy zničení například „pouhé“ poloviny vsi (ať už těžbou, nebo třeba zaplavením). V počtu zaniklých sídel proto nefigurují ani města Most, Ledvice či Dolní Vltavice. V Mostě bylo zničeno historické jádro města i historická předměstí, nikoli však novodobá předměstí a sídliště (vzniklá ještě za existence „starého“ Mostu). Zničené části Mostu se proto započítávají pouze do zaniklých městských čtvrtí.

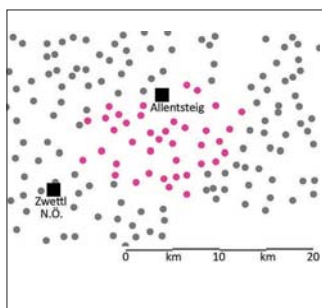

Obr. 18. Německo, Bavorsko, vojenský polygon Hohenfels. Také tento újezd má kvůli hustému osídlení na svědomí značný počet zaniklých sídel.

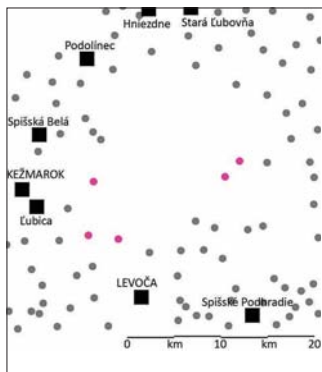
Jaké je postavení České republiky v míře destrukce sídelní struktury v mezinárodním měřítku? To je otázka, jejíž dokonalé zodpovězení by si vyžádalo velmi náročné a dlouhodobé studium situace v jiných zemích. Přesto se alespoň o částečné srovnání se situacemi v alespoň některých blízkých státech můžeme

Obecně lze říci, že ve střední Evropě existovalo či existuje vedle většího počtu malých vojenských prostorů několik větších polygonů, jejichž rozloha je nezbytná pro výcvik určitého typu zbraní (např. dělostřelecké a raketové střelnice). V někdejší *západním Německu*⁸ lze jmenovat oblast mezi městy *Bad Fallingb., Bergen* a *Munster* v Dolním Sasku se soustavou tří větších prostorů (dohromady 460 km²) využívajících v minulosti řídce osídlené lesní oblasti, takže dopad na vesnické osídlení nebyl tak velký. V prostoru *Munster* (176 km²) jde o jedinou ves, pouze v prostoru *Bergen* (284 km²) zaniklo zhruba 20 vesnic. Pouze velmi omezený dopad na sídelní strukturu mají prostory *Senne* (u *Bad Lippspringe*, Severní Porýní-Vestfálsko, 116 km²), *Baumholder* (Porýní-Falc, 118 km²) či někdejší východoněmecké prostory *Oberlausitz* (Muskauer Heide, Sasko, 163,5 km², na území rekultivovaných povrchových dolů) či *Colbitz-Letzlinger Heide* u Haldenslebenu (Sasko-Anhaltsko, 232 km²). K největším v Německu patří polygon u bavorského města *Grafenwöhr*, který vznikl již na počátku 20. století a zaujímá

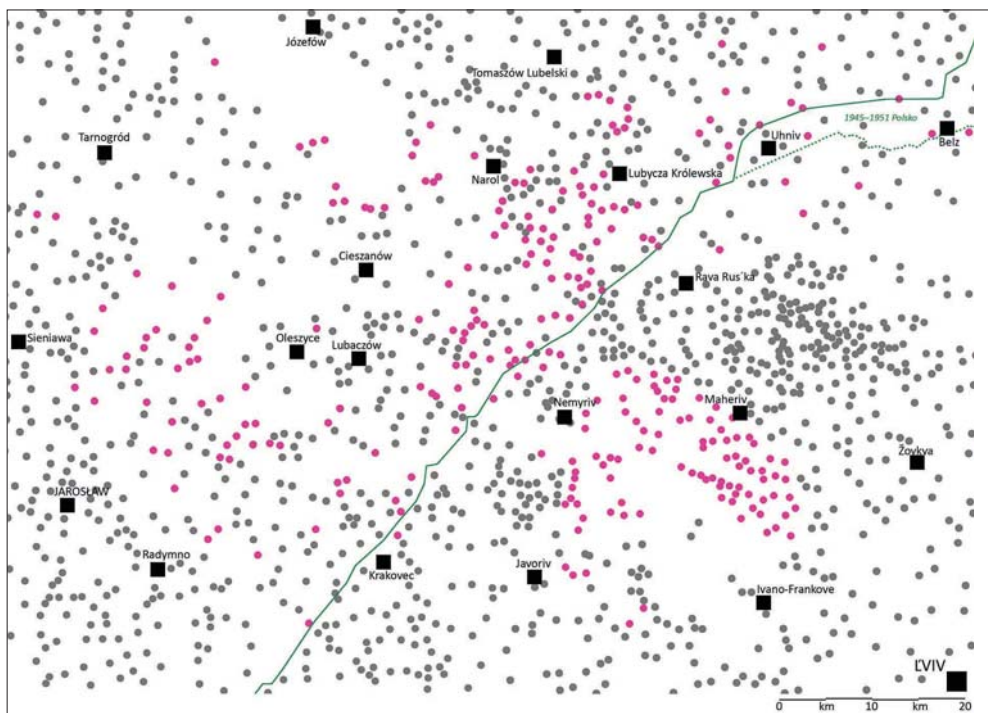
8 <https://de.wikipedia.org/wiki/Truppen%C3%Bcbungsplatz>, cit. 22. 3. 2016, obsahuje základní údaje o vojenských prostorech v řadě evropských států.

19

20

21

Obr. 19. Rakousko, Dolní Rakousko, vojenský polygon Allentsteig. I tento újezd je z hlediska velikosti a počtu zaniklých sídel srovnatelný s oběma bavorskými.

Obr. 20. Slovensko, bývalý vojenský újezd Javorina v Levočských vrších. Velká rozloha zabraného území nemusí být úměrná počtu zničených vsí, pokud jde o horskou, v převážné míře neosídlenou oblast.

Obr. 21. Oblast paborkatiny Rostocze na pomezí Polska (Województwo podkarpackie, zčásti i lubelskie) a Ukrajiny (Lvivská oblast). Celá oblast byla ve 40. letech 20. století mimořádně citelně postižena. Na nynější ukrajinské straně vznikl sovětský vojenský polygon, největší v Evropě. Na polské straně došlo ve druhé polovině 40. let k masivní likvidaci ukrajinských vesnic a vysídlení ukrajinského obyvatelstva; tato akce polské státní moci zlikvidovala více než dvojnásobný počet sídel.

plochu 226 km². Ustoupil mu značný počet vesnic, a je proto srovnatelný s našimi největšími vojenskými prostory. Poněkud menší je blízký prostor Hohenfels (160 km²), který také vznikl v dříve hustě osídlené oblasti.

V *Polsku*⁹ najdeme rovněž několik poměrně velkých vojenských prostorů, přičemž ty největší jsou v rozsáhlých lesních masivech, kde ani dříve téměř nebylo osídlení (*Bory Dolnośląskie* mezi městy Bolesławiec, Przemków a Żagań, *Pojezierze Drawskie* i *Szczecineckie* mezi městy Szczecinek, Walcz, Drawsko Pomorskie). Zde najdeme i dvě města vybudovaná pro potřeby nejprve německé a od roku 1945 sovětské armády, která byla po roce 1992 opuštěna: Klomino¹⁰ a Pstráže.¹¹

Jediný větší vojenský prostor má *Rakousko*. Byl zřízen v roce 1938 po německém záboru u města Allentsteig (dosahuje až ke klášteru Zwettl). Rozlohou 165 km² sice nepatří mezi největší, ale ustoupil mu značný počet vesnic.

*Slovensko*¹² je příkladem země, v níž byly pro vojenské účely využity téměř neosídlené oblasti. Největší polygon *Javorina* v Levočských vrších, zrušený v roce 2011, zaujímal rozlohu 310 km², ale na jeho ploše zanikly jen čtyři vsi a jedno městečko. Rovněž pouhé čtyři vsi zanikly v prostoru *Lešt* severně od Velkého Krtiše (150 km²). V prostorech *Valaškovce* v pohoří Vihorlat (120 km²) a *Záhorie* mezi Malacký a Senicí (280 km²) neexistovala žádná vesnice. Samotná rozloha vojenského újezdu tedy nic nevypovídá o míře dopadu na strukturu osídlení.

Podle dostupných informací je vůbec největším vojenským prostorem ve střední Evropě někdejší sovětský *Javorivský polygon*¹³ severozápadně od Lvova, mezi městy Javoriv, Nemyriv a Žovkva, v nejzápadnější části *Ukrajiny*, zřízený v roce 1940. Jeho rozloha činila původně 420 km², po redukci 361 km² (to je stále téměř tolik, co zaujímá slavný vojenský polygon Salisbury Plain v anglickém hrabství Wiltshire o rozloze 380 km²). I když obsahuje také rozsáhlé lesní masivy, znamenal destrukci 170 vesnic a samot (a s tím i 12 cerkví a kaplí, 2 kostelů a 14 hřbitovů; obyvatelé byli vysídleni na jih Oděské oblasti). Rozlohou i počtem zničených sídel nemá konkurenci.

Česká republika sice v absolutní velikosti jednotlivých vojenských újezdů poněkud zůstává (i když VÚ Hradiště v Doubovských horách patří ve střední Evropě k největším), ale když sečteme celkovou plochu, kterou zaujímaly

■ Poznámky

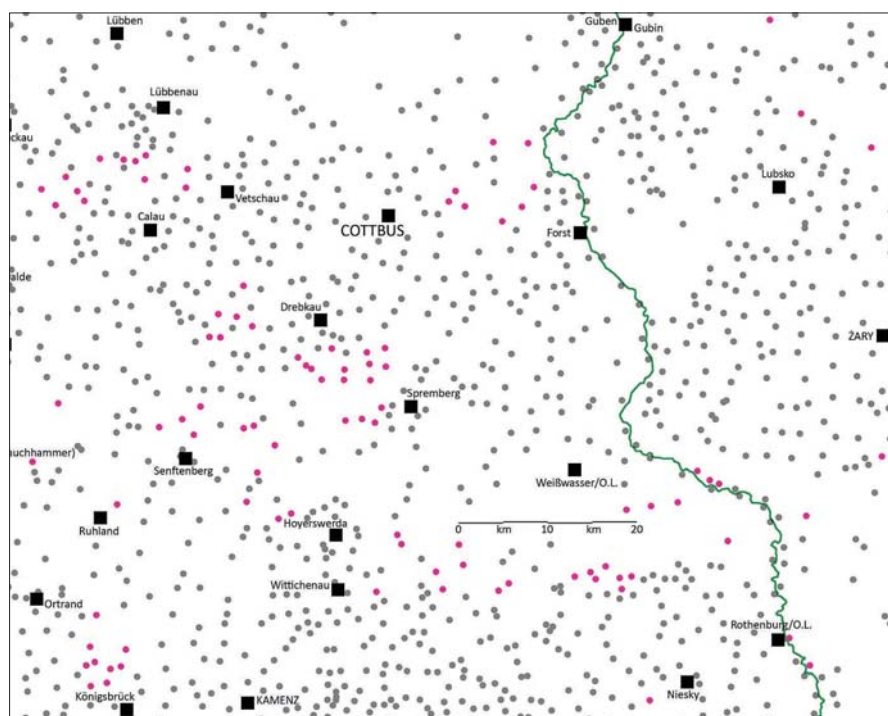
9 https://pl.wikipedia.org/wiki/Poligony_wojskowe_w_Polsce, cit. 22. 3. 2016.

10 Klomino (Westfaltenhof, Gródek) v obci Borne Sulimowo v okrese Szczecinek západopomořanského vojvodství bylo založeno ve 30. letech 20. století jako základna oddílů Reichsarbeitsdienst a později zde byl zřízen koncentrační tábor. V roce 1945 lokalitu převzala sovětská armáda a vybudovala zde svoji základnu i charakteristické sovětské panelové město, které bylo osídleno až do jejího odchodu v roce 1992. Pak bylo město opuštěno a od roku 2008 zcela demolováno, aby zde vznikla olejová kotelná, čistírna odpadních vod a skládka odpadu. Viz <https://pl.wikipedia.org/wiki/K%C5%82omino>, cit. 22. 3. 2016.

11 Pstráže (Pstransse, Strans, po roce 1945 Strachów) v obci okrese Blesławów dolnoslezského vojvodství bylo vybudováno od roku 1901 na místě středověké vsi jako základna německé armády, kterou v roce 1945 získala sovětská armáda a postavila zde vojenské město, jehož existence byla přísně utajována. Od roku 1994 podléhá polské administraci, zůstalo součástí vojenského polygonu, není osídlené a rozpadá se. Viz <https://pl.wikipedia.org/wiki/Pstr%C4%85%C5%Bce>, cit. 22. 3. 2016.

12 <http://domov.sme.sk/c/5720012/armada-otvori-lesy-vsetkym.html>, cit. 22. 3. 2016.

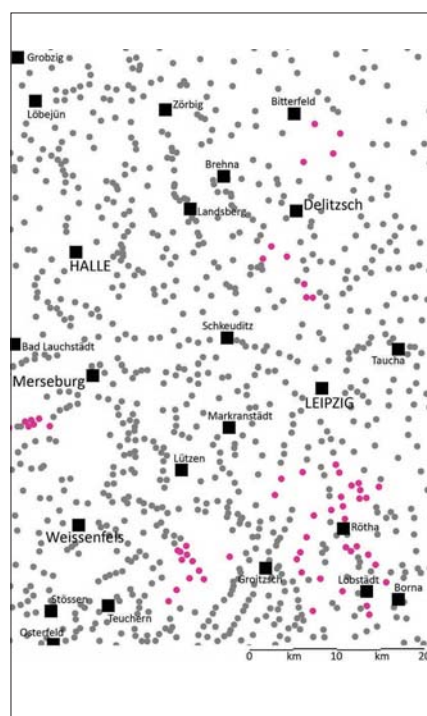
13 https://uk.wikipedia.org/wiki/Яворівський_військовий_полігон, cit. 22. 3. 2016.

22

Obr. 22. Německo, Sasko a Braniborsko, Lužický hnědouhelný revír. Všechny vsi na německém území zanikly v důsledku povrchové těžby uhlí a souvisejících industriálních aktivit. V důsledku likvidace vsí i celé krajiny došlo mimo jiné k výraznému oddělení osídlených částí Horní a Dolní Lužice a k posílení odlišností mezi oběma částmi lužickosrbského etnika.

Obr. 23. Německo, Sasko, Sasko-Anhaltsko a Durynsko. Středoněmecký hnědouhelný revír rozpadající se – v ještě větší míře než Lužický – do několika oddělených částí, přičemž všechny charakterizuje velmi husté osídlení.

23

vždy mnohem řidší. Díky tomu, že se těžba rozvinula i na neosídlených plochách, zaniklo v celé Lužici „pouze“ 88 vesnic zcela a dalších 45 částečně; celkem bylo postiženo 133 sídel,¹⁸ což je prakticky stejné jako v českém Podkrusnohoří, zde však identický počet sídel zcela zanikl. Největší rozmach povrchové těžby spadá také v Lužici do období komunistického režimu, ale pokračuje i po roce 1990, a to v podstatě dodnes.

Méně známý je Středoněmecký hnědouhelný revír (Mitteldeutsches Braunkohlrevier) na pomezí Sasko, Sasko-Anhaltska a Durynska, tedy také v bývalé Německé demokratické republice. I ten se rozpadá do několika oddělených částí, z nichž největší leží jižně od Lipska (Leipzig), mezi městy Teuchern na západě a Borna na východě. Menší části revíru se rozkládají severně (okolo Delitzsche a Bitterfeldu) a západně od Lipska (jihovýchodně od Merseburgu). Území zasažené těžbou je výrazně menší než v Lužici, jde však o velmi starou sídelní oblast s hustou koncentrací převážně malých sídel. Proto je počet zničených vesnic s Lužicí srovnatelný – 126 – a s ohledem na to, že jde převážně o zcela zaniklé vsi, je dokonce vyšší. První z vesnic zde byla zničena již v roce 1927.

Jakkoli by se mohlo zdát, že v někdejším západním Německu se povrchová těžba nemohla do srovnatelných rozměrů vyvinout, Rýnský revír (Rheinisches Braunkohlrevier) v Kolínském pávní (Kölner Bruch) dokazuje opak. Těžba se zde soustředila jednak do úzkého pruhu (Die Ville) západně od Kolína nad Rýnem (Köln) – od

Jüchenu přes Bergheim, Kerpen, Erftstadt po Bornheim, jednak do jihozápadního a východního okolí města Jülich. Oproti oběma východoněmeckým jde o revír menší, přesto zde bylo v letech 1949–2013 zlikvidováno 54 vesnic.

Nejmenší německý hnědouhelný revír *Helmstedt* se rozkládá mezi tímto městem a Schöningenem v jihovýchodním cípu Dolního Sasko s tím, že na území sousedního Sasko-Anhaltska (tedy někdejší Německé demokratické republiky) nezasažuje. V letech 1940–1973 zde zaniklo pouze 5 vesnic.

■ Poznámky

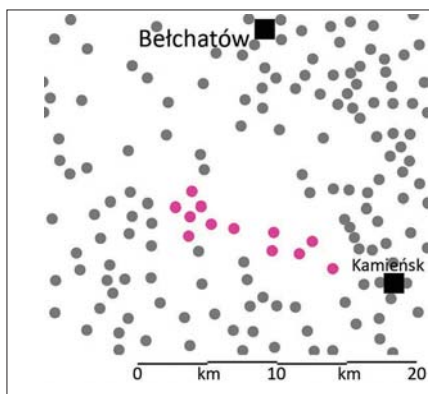
¹⁴ Hradiště v Doupovských horách 331 km² (280,8), [Brdy] 260 km², [Ralsko] 250 km², Libavá 238 km² (227,1), Boletice 220 km² (165,6), [Dobrá Voda] 170 km², Březina 158 km² (149,8), [Mladá] 58 km² – u nadále existujících prostorů jde o rozlohu do 31. 12. 2015 a v závorce od 1. 1. 2016

¹⁵ Rozloha vojenských újezdů v České republice od 1. 1. 2016 činí pouze 823,3 km².

¹⁶ https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_abgebaggerter_Ortschaften, cit. 22. 3. 2016, a obecně o zaniklých sídlech viz https://de.wikipedia.org/wiki/Kategorie:W%C3%BCstung_in_Deutschland, cit. 22. 3. 2016.

¹⁷ Povrchová těžba hnědého uhlí kromě toho zasahovala v Lužici ještě jižněji, ale zde šlo již o relativně malá území. Jejím pozůstatkem jsou např. dnešní Berzdorfer See jižně od Zhořelce (Görlitz) či rekultivovaný velkolom u Žitavy (Zittau).

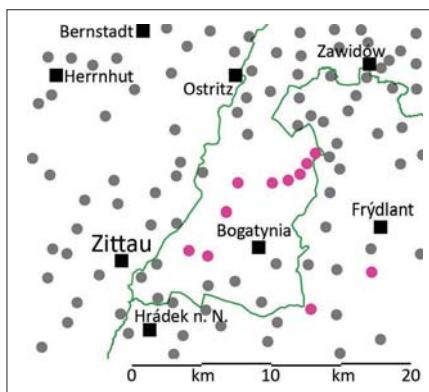
¹⁸ https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_abgebrochenen_Orte_im_Lausitzer_Kohlerevier, cit. 22. 3. 2016.

24

26

25

27

Obr. 24. Polsko, revír Belchatów (Województwo łódzkie). Největší polský hnědoudelný revír je nesrovnatelně menší než revíry v Čechách či v Německu.

Obr. 25. Polsko, revír Turów (Województwo dolnośląskie). Malý hnědoudelný revír uklíněný mezi německé (saské) Žitavsko a české Frýdlantsko.

Obr. 26. Tepelná elektrárna Turów ve stejnojmenném hnědoudelném revíru (Polsko, Województwo dolnośląskie, okres Zgorzelec). Foto: Karel Kuča, 2015.

Obr. 27. Turów (Polsko, Województwo dolnośląskie, okres Zgorzelec), nejistá existence vsí v těsném sousedství tepelné elektrárny Turów. Foto: Karel Kuča, 2006.

I když je souhrn vytěžených německých území i zničených vesnic více než dvojnásobný oproti Čechám, nedošlo zde k zasažení žádného města.

V Polsku je rozsah povrchové těžby uhlí poměrně malý. Největší je revír *Belchatów* rozkládající se jižně od stejnojmenného města (leží cca jižně od Łódži). Rozvíjí se teprve od roku 1980 a ustoupilo mu přes 10 vesnic. Poněkud menší je důl *Turów* situovaný v jihozápadním výběžku polského území okolo města Bogatynia, mezi saskou Žitavou (Zittau) a českým Frýdlantem. Těžba zde sice začala již roku 1904, ale většího rozsahu nabyla až později. Těžbě i související industriální činnosti (velká elektrárna) ustoupila přibližně polovina sídel ce-

lého výběžku, včetně polské (dříve saské) části české Višňové (Wigancice Żytawskie). Tento revír působí četné ekologické škody jak na českém, tak na německém území. Zbývající tři hnědoudelné revíry (Konin a Adamów ve Velkopolsku, Sieniawa v Lubušském vojvodství) jsou velmi malé. Výrazně větší význam má hlubinná těžba černého uhlí v *Hornoslezském uhelném revíru* s těžištěm v aglomeraci okolo Katowic, odkud pokračuje k jihu až do Ostravsko-karvinského revíru. Podobně jako v německém Porúří jde o oblast, jejíž historická sídelní struktura byla převrstvena novou průmyslovou aglomerací, takže se vymyká z tématu tohoto pojednání.

Nacistická genocida a poválečné transfery obyvatelstva

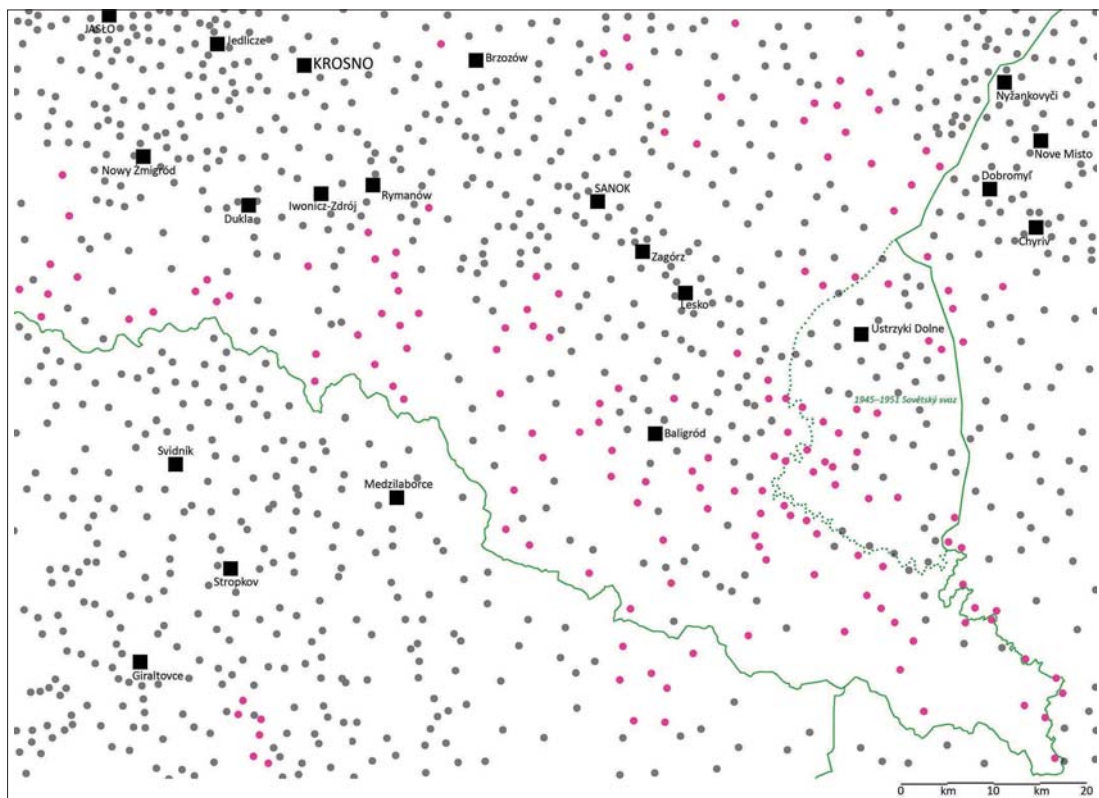
Průběh i důsledky 2. světové války v Polsku byly výrazně odlišné od situace v českých zemích. Polské území postihl v plné míře dvojí přechod hlavní fronty: nejprve při vpádu nacistů do Polska a Sovětského svazu a poté při vítězném postupu Rudé armády. Líčit všechny tragické děje přesahuje rámec tohoto článku. Jen pro ilustraci postačí zmínit, že obětí nacistické „pacifikace“ se na nynějším polském území stalo okolo 800 sídel, z toho v 84 byla zničena veškerá nebo převážná část zástavby a obyvatelstvo vyvražďeno.¹⁹ Poválečné Polsko, které také spadlo do sovětské mocenské zóny,

bylo obnoveno na výrazně jiném území, než na jakém se rozkládalo před válkou; bylo „posunuto“ k západu. Uchvácení východopolských území (nazývaných polsky „Kresy“) Sovětským svazem mu bylo kompenzováno postoupením rozsáhlých území patřících dosud Německu. Z nich bylo vyhnáno okolo 3,5 milionů Němců. Znovuosídlení celého rozsáhlého území bylo velmi náročným úkolem, jehož splnění „usnadnilo“ vyhnání polského obyvatelstva z východních území (a nejen to, viz dále). Některé vsi v těchto dříve německých územích samozřejmě nebyly dosídleny a zanikly. Nikde však nejde o větší souvislejší oblast. Celkem se v Polsku uvádí jen okolo 470 vsí opuštěných (z různých důvodů),²⁰ což je při velikosti polského území překvapivě malé číslo, zvláště při porovnání s našimi sudetskými oblastmi. Nejvíce opuštěných vsí je na severovýchodě, ve Východním

■ Poznámky

¹⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Pacyfikacja_wsi_polskich_podczas_okupacji_niemieckiej, cit. 22. 3. 2016.

²⁰ https://pl.wikipedia.org/wiki/Kategoria:Opuszczone_wsie_w_Polsce, cit. 22. 3. 2016. Seznam zahrnuje sídla opuštěná v různé době, nejen po roce 1945, a rozhodně jej nelze považovat za úplný soupis, pouze o náznak toho, že i na území Polska představuje otázka zničených sídel významnou problematiku.

28

29

Prusku (*Województwo warmińsko-mazurskie*, 99)²¹ a na severozápadě, v Zadních Pomořanech (*Województwo zachodniopomorskie*, 96), mnohem méně v Dolním Slezsku (*Województwo dolnośląskie*, 39). V rámci polského, dříve německého území bylo pro potřeby tohoto pojednání podrobně vyhodnoceno pouze Kladsko (do roku 1742 součást Čech), kde lze zaznamenat srovnatelný počet zaniklých (opuštěných, nedosídlených) vsí jako v českém pohraničí,²² ale výpověď mapy je poněkud matoucí,

protože jde výhradně o drobné, často mladší vsi a vsíky, zatímco z dlouhých údolních láno-vých vsí, které tvoří základ kladské sídelní struktury, nezaklapla prakticky žádná. Pozornost by si nepochybně zasloužila i ostatní výše zmíněná dosídlovaná území, i když zde hustota zaniklých sídel není tak vysoká jako v českém pohraničí.

Jedinou částí dnešního Polska, kde po 2. světové válce došlo ke skutečně zásadní redukci sídelní sítě, je jeho jihovýchodní pohraničí

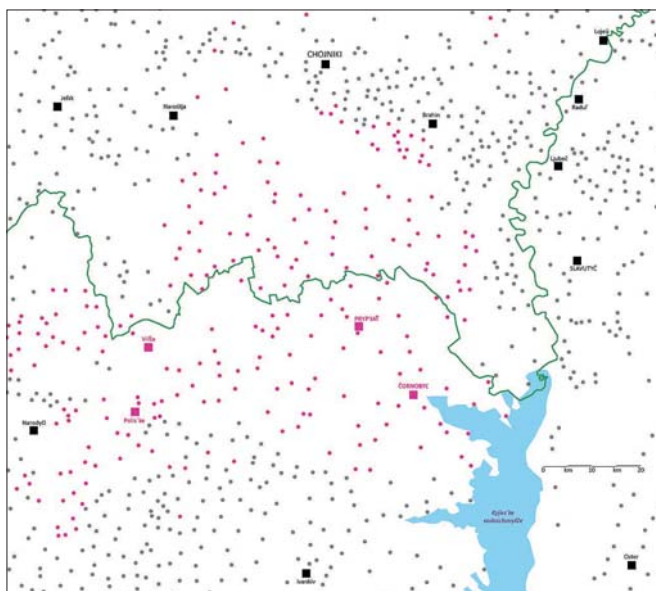
Obr. 28. Zničená sídla v pohoří Bieszczady na pomezí Polska (*Województwo podkarpackie*), Ukrajiny (*Lvivska a Zakarpatska oblasti*) a Slovenska (*Prešovský kraj*) a v navazujících územích na severu (*Przedgórze Przemyskie*) a na západě (*Beskid Niski*). Na celém polském území mapového výřezu jde o důsledek systematické likvidace ukrajinských vesnic a obyvatelstva polskou státní mocí v letech 1944–1950. Pouze zánik vesnic na ukrajinské straně těsně podél hranice souvisel s hraničním pásmem. Na Slovensku nezaklapla žádná ukrajinská vesnice, s výjimkou vesnic vystěhovaných kvůli zřízení vodních nádrží Starina (východně) a Domaša (západně).

Obr. 29. Údolí Sanu v prostoru přírodní rezervace Krzywe v polském pohoří Bieszczady. Dříve hustá síť ukrajinských vesnic zde byla ve druhé polovině 40. let 20. století polskou státní mocí zcela zlikvidována. Foto: Karel Kuča, 2009.

■ Poznámky

21 Samostatnou kapitolu zasluhuje celková destrukce a převrstvení historické sídelní struktury v severovýchodní části Východního Pruska, kterou po válce anektoval Sovětský svaz a ustavil zde Kaliningradskou oblast, která zůstává nadále součástí Ruska.

22 Protože je Kladsko součástí dolnoslezského vojvodství, ukazuje to, že počty zaniklých vsí, jak je prezentuje zdroj uvedený v poznámce 20, mohou být výrazně podhodnocené, protože jen v Kladsku se metodikou užitou na našem území podařilo identifikovat více zaniklých vsí, než kolik jich citovaný zdroj uvádí pro celé velmi rozlehlé vojvodství.

30

31

Obr. 30. Ukrajina (Kyjivská oblast) a Bělorusko (Homel'skaja voblast'), od roku 1986 uzavřená zamořená zóna okolo zničené ukrajinské jaderné elektrárny Černobyl.

Obr. 31. Mapa Evropy s vyznačením zahraničních území, která jsou dokumentována dílčími mapami. 1 – vojenské polygony Bergen a Munster, Německo; 2 – vojenský polygon Grafenwöhr, Německo; 3 – vojenský polygon Hobenfels, Německo; 4 – vojenský polygon Allentsteig, Rakousko; 5 – bývalý vojenský polygon Javorina, Slovensko; 6 – vojenský polygon Lešt, Slovensko; 7 – Javorivský vojenský polygon v pahorkatině Roztocze, Ukrajina; 8 – Lužický hnědouhelný revír, Německo; 9 – Středoněmecký hnědouhelný revír, Německo; 10 – Hnědouhelný revír Belchatów, Polsko; 11 – Hnědouhelný revír Turów, Polsko; 12 – Bieszczady a Beskid Niski, Polsko; 13 – Černobylská uzavřená oblast, Ukrajina/Bělorusko.

s Ukrajinou a Slovenskem. Nejvíce postiženou oblastí je pohoří Bieszczady tvořící jihovýchodní výběžek Podkarpatského vojvodství na hranici s Ukrajinou a Slovenskem. Jde o oblast, v níž – tak jako v celém jihovýchodním pohraničí – výrazně převažovalo ukrajinské obyvatelstvo, zvláště na venkově. Stanovení nové, ve své podstatě zcela umělé hranice mezi Sovětským svazem a Polskem v roce 1945 bylo proto spojeno s rozsáhlými transfery obyvatel, jak násilnými, tak dobrovolnými, v letech 1944–1946. Oblast Bieszczad, nadále převážně ukrajinská, však zůstala centrem ozbrojeného boje a teroru Ukrajinské povstalecké armády proti polské moci i obyvatelstvu. V roce 1947 proto Polsko zahájilo Akci Wisła, dovršenou až v roce 1950. Oprávněný požadavek likvidace ozbrojeného povstání byl spojen s téměř totálním vysídlením veškerého ukrajinského obyvatelstva (přibližně 140 000)²³ do nově získaných území na

západě Polska (pouze část se po roce 1945 vrátila zpět). Ukrajinské vsi v Bieszczadech byly převážně vypáleny a zanikly buď zcela, nebo z nich přetrvala pouze velmi malá část zástavby. Na místě některých z nich byly zřízeny státní statky. V centru oblasti vznikla souvislá „prázdná“ oblast, ale skupiny zničených vsí najdeme na mnohem větším území; likvidovány byly zejména výše položené vesnice. Rozsáhlá oblast zničených vesnic se nachází také v navazujícím severním předhůří Bieszczad, mezi městy Brzozów a Nyżankovychi.²⁴ Bezohlednost polského zásahu vyniká zvláště při porovnání se situací na dnešním ukrajinském území za hranicí, kde se kromě několika vsí ležících přímo na nové hranici zachovala sídelní struktura zcela beze změny.

V souvislosti s tím zaujme skutečnost, že i na polské straně existuje okolo okresního města Ustrzyki Dolne poměrně rozsáhlé území bez zničených vesnic. V době konání Akce Wisła totiž Polsku nepatřilo, neboť hranice z roku 1945 probíhala korytem řeky San až do míst pozdější hráze Soliínské přehrady, kde se teprve lomila k severovýchodu. Polsko toto území získalo až v roce 1951, kdy muselo Sovětskému svazu postoupit města Uhniv, Belz a Červonohrad (dříve Krystynopol). V té době již bylo pokračování násilné likvidace osídlení vyloučeno. Přesto několik dalších vsí v jádru Bieszczad ještě zaniklo: zatopila je zmíněná přehrada, vybudovaná v letech 1960–1968.

Pro úplnost dodejme, že v letech 1983–1988 zaniklo 7 vesnic také na slovenské straně pohoří. Ustoupily výstavbě vodárenské nádrže Starina a zejména jejímu rozsáhlému ochrannému pásmu. Několik dalších vsí zatopila i západněji situovaná přehrada Domaša. Podobně

zanikly další ukrajinské vsi i v sousedním pohoří Beskid Niski, kde zaniklo 34 vesnic,²⁵ a také v ještě západněji položeném pohoří Beskid Sądecki.

Velmi těžce byla postižena také pohraniční pahorkatina Roztocze severovýchodně od Jaroslavi. Zatímco na ukrajinské straně zlikvidoval velkou část osídlení sovětský Javorivský polygon (viz výše), ukrajinská sídla na polské straně zničila polská státní moc ve druhé polovině 40. let 20. století v rámci výše zmíněných protiukrajinských akcí. Uvádí se zde celkem 54 zničených vsí.²⁶ Z převážné části šlo o menší vsi a vsí, zatímco větší vsi obvykle přetrvaly, ale není to pravidlem. Přípomínkou některých vsí (v celém jihovýchodním Polsku) zůstaly o samotě stojící dřevěné cerkve, i když většina z nich byla spálena při likvidaci vesnic. V rámci celé střední Evropy je tak jihovýchodní polské pohraničí jedinou oblastí, v níž došlo k likvidaci sídelní sítě v míře srovnatelné s jižním a západním českým pohraničím.

■ Poznámky

23 Týká se nejen Bieszczad, ale celého ukrajinského osídlení jihovýchodního Polska.

24 Zaniklé vsi v Bieszczadech tvoří většinu z uváděného počtu 82 zaniklých sídel v celém podkarpatském vojvodství (https://pl.wikipedia.org/wiki/Kategoria:Opuszczone_wsie_województwa_podkarpackiego, cit. 22. 3. 2016).

25 http://www.beskid-niski-pogorze.pl/galeria_regionu/nieistniejace_wsie/nieistniejace_wsie_beskid_niski.php, cit. 22. 3. 2016.

26 http://freeride-roztoce.republika.pl/mtb_files/me-nu_wsie_dawne.html, cit. 22. 3. 2016.

32

Obr. 32. Hřbitov s kostelem a zvonici je prakticky jediným pozůstatkem vsi Křtětov (Týn nad Vltavou) zbořený v roce 1991 kvůli výstavbě jaderné elektrárny Temelín. Foto: Karel Kuča, 2012.

Obr. 33. Sokolovská hnědohlezná pánev. Nová modelace posttěžební krajiny v okolí Dolního Rychnova. Foto Karel Kuča, 2005.

33

Vodní nádrže

Již bylo naznačeno, že počet vsí zaniklých v České republice zatopením není nijak mimořádný. Obdobná situace existuje ve většině zemí, kde jsou k budování větších přehrad geomorfologické podmínky. Z tohoto rámce se vyčleňuje pouze soustava velkých přehrad na *ukrajinském* veletoku *Dněpru* (Kyjiv's'ke, Kaniv's'ke, Kremenčuc'ke, Dniprodzeržyn's'ke a Kachov's'ke vodoschovyšče), která zatopila velký počet vsí i měst (včetně oblastního centra Čerkassy, které pak muselo být nově vybudováno ve vyvýšené poloze). Ani tato díla však nelze srovnávat s vůbec největší umělou vodní nádrží na světě, *Rybinskou přehradou* (Rybinskoje vodochranilišče) vybudovanou v letech 1935–1941 na řece Volze v Jaroslavl'ské oblasti v *Rusku*. Rusko leží síce mimo geografický rámec tohoto pojednání, ale dílo o rozloze 4 580 km², které zatopilo 663 vsí a město Mologu a vyvolalo přesídlení 130 000 obyvatel,²⁷ je nutno pro srovnání alespoň zmínit.

Opuštěné oblasti

Ve střední Evropě naštěstí nemáme větší oblasti, které byly obyvatelstvem postupně opuštěny kvůli nepříznivým ekonomickým a klimatickým podmínkám, v nichž osídlení zaniká po vymření nejstarší generace obyvatel, protože ty mladší našly nový domov ve městech či atraktivnějších regionech. Tyto problémy trápí velké části například *španělského* vnitrozemí, ale také některé *balkánské státy* (kde k tomu přistupují důsledky válečných událostí v 90. letech

20. století) – a v největší míře řadu regionů evropské části *Ruska*.

Existuje však případ neobyčejně rozsáhlé oblasti, která musela být narychlo opuštěna v důsledku havárie jaderné elektrárny v ukrajinském městě Černobyl'. Začíná pouhých 70 km severně od hlavního města a zaujímá plochu o rozměrech přibližně 115 × 85 km, po obou stranách *ukrajinsko-běloruské* hranice. Jen na ukrajinské straně jde o 73 sídel včetně „panelových“ měst Černobyl', Prypjat', Poliss'ke a Viľča; na běloruské straně byl postižen podobný počet sídel, ale pouze vesnických. Scény z katastrofických filmů se zde staly realitou: obyvatelé odešli nebo byli vystěhováni (někteří na své nebezpečí zůstali nebo se vrátili) a panelová města i dřevěné vesnice byly ponechány svému osudu a postupně zarůstají vegetací a lesem. Tragičnost, ale i paradoxnost celé situace si uvědomíme při časovém srovnání. Celá oblast se kontinuálně vyvíjela stovky let. V roce 1967 bylo rozhodnuto o výstavbě jaderné elektrárny, roku 1970 začalo budování města Prypjat' a v letech 1972–1975 i vlastní elektrárny. Po spuštění prvního bloku následovaly do roku 1983 další. A po pouhých třech letech plného provozu, osudného dne 26. 4. 1986, došlo k havárii, která vyvolala vysídlení celé rozsáhlé oblasti a v podstatě ukončila její historii. Rozloha postiženého území je zcela nesrovnatelná se vším, co jsme sledovali ve střední Evropě, a představuje vážné memento.

Na závěr

Exkurze po zničených oblastech střední Evropy si jistě nemůže činit nárok na úplnost, rovněž získání relevantních – a metodicky homogenních – statistických údajů by si vyžádalo značné úsilí, přesto je snad možné vyslovit přesvědčení, že ačkoli v řadě středoevropských zemí najdeme srovnatelné příklady zničených oblastí v důsledku existence vojenských prostorů, povrchové těžby, zaplavení či vysídlení

z jiných důvodů jako v České republice, nikde se nevyskytují v takové koncentraci jako u nás a nezabírají tak velkou část státu. V drtivé většině jde o důsledek pokusu o vybudování tzv. socialistické – a současně národnostně homogenní – společnosti. Lze tedy říci, že zničení sídelní struktury, jaké charakterizuje zejména naše jihozápadní, západní a severozápadní pohraničí, je minimálně ve středoevropském kontextu zcela mimořádné. Je to dáno i tím, že se na tomto území kombinují všechny hlavní důvody zániku sídel: povrchová těžba uhlí, přehrady, vojenské prostory a vysídlení hraničního pásma, v němž se spojuje úsilí o dosažení nepropustnosti západní hranice s etnickým vyčištěním oblastí. Právě v destrukci osídlení podél hranice jsme mezi všemi státy sovětského bloku dosáhli zcela mimořádného postavení. Nic takového přitom nevzniklo v Německé demokratické republice či v Maďarsku, protože tam k žádnému vysídlení (německého, resp. maďarského) obyvatelstva podél západoněmecké, respektive rakouské hranice nedošlo, takže hraniční pásmo tam bylo velmi úzké. Pouze polská likvidace ukrajinského osídlení na jihovýchodě země je s naším pohraničím srovnatelná, přičemž sledovala výhradně etnické vyčištění oblasti a nesouvisela s hraničním pásmem (mezi dvěma socialistickými zeměmi).

Likvidaci sídel na větším či menším území (nejen) České republiky nelze teoreticky vyloučit ani v budoucnu, pokud by byly upřednostněny některé úzce ekonomické či jiné zájmy nad ochranou životního prostředí v jeho nejširším chápání. Zvláště aktuální je to v případě tzv. těžebních limitů. Nechť je toto pojednání chápáno především jako varování před opakováním chyb, kterých se v nedávné minulosti stalo až příliš.

■ Poznámky

²⁷ https://ru.wikipedia.org/wiki/Рyби́нское_водохранилище, cit. 22. 3. 2016.